प्रमिथस महाकाव्यको कृतिपरक अध्ययन

शोध निर्देशक
डा. महादेव अवस्थी

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौं
पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
पुष्करनाथ रिजाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

२०६४

सिफारिस

नेपाली एम्. ए. (शैक्षिक वर्ष २०६१–६२) दोस्रो वर्ष
विद्यार्थी श्री पुष्करनाथ रिजालले प्रमिथस महाकाव्यको कृ
परक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र मेरा निर्देशनमा त
पार्नुभएको हो । यस शोधपत्रमा उहाँले प्रमिथस महाका
कृतिपरक विश्लेषण निकै परिश्रमका साथ गर्नुभएको
यो शोधकार्य उहाँका प्रतिभाको परिचायक पनि बनेको छ
उहाँको यस शोधकार्यसँग सन्तुष्ट छु र यसको आवश्
मूल्याङ्कनका निम्ति सिफारिस गर्दछु ।

महादेव अवस्थी

सहप्रा. डा. महादेव अवस्थी

मितिः २०६४/०४/०८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको शैक्षिक सत्र २०६१/०६३ का छात्र पुस्करनाथ रिजालले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गर्नुभएको **प्रमिथस महाकाव्यको कृतिपरक अध्ययन** शीर्षक शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिद्वारा आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
सह.प्रा. डा. महादेव अवस्थी	**प्रा. घनश्याम उपाध्याय**	
शोधनिर्देशक	**विभागीय प्रमुख**	**बाह्य परीक्षक**

मिति : २०६४/०४/

कृतज्ञताज्ञापन

प्रमिथस महाकाव्यको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवनविश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रोवर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय **गुरु सहप्राध्यापक डा. महादेव अवस्थीज्यू**का निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो कार्यव्यस्ततालाई प्रवाह नगरी प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आफ्ना विशालज्ञानराशीबाट जुनसुकै बेला प्रेमपूर्वक उचित सल्लाह, सुझाव र ज्ञान दिई सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरूप्रति आफू ऋणी भएको आत्मसात गर्दै हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

मैले तयार पारी बुझाएको शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति दिई प्रस्तुत शीर्षकमा शोधपत्र लेख्ने सुअवसर प्रदान गर्नुहुने त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुखज्यूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा आफ्नो अमूल्य सुझाव र हौसला दिनुहुने विद्वान्-अनुसन्धाता गुरुहरू डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, डा. कृष्णहरि बराल, उपप्राध्यापक सुकुम शर्मा तथा नेत्र एटमप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

मेरो पढाइएको वर्तमान क्षणसम्म हार्दिक उत्प्रेरणा दिँदै आर्थिक कठिनाइमा पनि पढाइको अवसर जुटाउन हरदम तत्पर रहनुहुने मेरा पुज्य बुबा श्री चन्द्रकान्त शर्मा तथा मलाई जीवन दिई हुर्काउँदै यहाँसम्म ल्याइपुऱ्याउनुहुने ममतामयी आमा देवा शर्माप्रति म आजीवन ऋणी छु । मेरो स्नातकोत्तर पढाइका लागि सधैं हौसला दिँदै साधन र स्रोत जुटाई सहयोग गर्नुहुने भिनाजु श्री ईश्वरीप्रसाद रिजालप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दै शोध तयारीका क्रममा आवश्यक सामग्री जुटाई सहयोग गर्ने भाइहरू केशवराज शर्मा र दामोदर शर्मा तथा परम स्नेही मित्र प्रेमप्रसाद राजभण्डारी तथा साथीहरू रामचन्द्र सुवेदी र लक्ष्मी ढुङ्गेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधका क्रममा सुझाव र सल्लाह दिनुहुने *साहित्यिक योगाभ्यास नेपाल*का सम्पूर्ण साथीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, दाङका गुरुहरू भैरवप्रसाद मजगैंया, रमणकुमार शर्मा, रामप्रसाद भट्टराई, दिवाकर शर्मा तथा प्रशासकीय अधिकृत वासुदेव घिमिरेप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रको टङ्कण छिटो-छरितो र यथासक्य शुद्ध ढङ्गले गरी सहयोग गर्ने रेसुङ्गा कम्प्युटर सर्भिस, कीर्तिपुरका दीपक बस्नेतलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरमा पेश गर्दछु ।

शैक्षिक ०६१–०६३
मिति: २०६४/४/

पुष्करनाथ रिजाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
रोल नं. १५
त्रि.वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषयसूची

पृष्ठ सङ्ख्या

परिच्छेद एकः शोधपरिचय **१–७**

१.१ शोधपत्रको शीर्षक १

१.२ शोधपत्रको प्रयोजन १

१.३ समस्याकथन १

१.४ शोधपत्रका उद्देश्यहरू २

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.६ शोधपत्रको औचित्य ६

१.७ शोधको सीमाङ्कन ६

१.८ शोधविधि ७

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

परिच्छेद दुईः देवकोटाको उत्तरार्द्ध कवितायात्रा र प्रमिथस महाकाव्य **८–२५**

२.१ देवकोटाको कवितायात्राको चरण विभाजन र उत्तरार्द्ध कवितायात्रा ८

२.१.१ आन्तरिक कविता अभ्यासको चरण (वि.सं. १९७६–१९९०) ११

२.१.२ प्रकाशनको चरण (१९९१–२०१६) १३

२.१.२.१ पूवार्द्धचरण (वि.सं. १९९१–२००३ मङ्सिर) १३

२.१.२.२ उत्तरार्द्ध चरण (वि.सं. २००३ पुस – २०१६) १४

२.२ प्रमिथस महाकाव्य : सन्दर्भ १८

२.२.१ रचनात्मक एवम् प्रकाशनगत पृष्ठभूमि १८

२.२.२ प्रमिथस महाकाव्यको विषयवस्तुगत सन्दर्भ २१

२.२.३ प्रमिथस महाकाव्यको शैलीगत सन्दर्भ २३

२.३ निष्कर्ष २४

परिच्छेद तीनः प्रमिथस महाकाव्यको विषयवस्तुगत विश्लेषण **२६–६७**

३.१ 'प्रमिथस'मा आख्यानसँग सम्बन्धित मूल विषयवस्तु २६

३.२ सर्गगत कथासार २७

३.३ विषयवस्तुको स्रोतः प्रसिद्धता र मौलिकताको मिश्रण ३४

३.४ प्रमिथसमा आख्यानात्मक कथावस्तुको सङ्गठन ३८

३.४.१ आदिभाग ३८

३.४.२ मध्यभाग	३९
३.४.३ अन्त्यभाग	४०
३.५ 'प्रमिथस'मा पात्र विधान	४१
३.६ 'प्रमिथस' महाकाव्यको परिवेश योजना	५१
३.६.१ देशगत परिवेश	५१
३.६.२ कालगत परिवेश	५५
३.६.३ परिस्थितिगत परिवेश	५६
३.७ रसयोजना	५७
३.७.१ अङ्गी रस : वीररस	५८
३.७.२ अङ्ग रसहरू	६०
३.८ 'प्रमिथस' महाकाव्यको सार वा सन्देश	६४
३.९ निष्कर्ष	६६
परिच्छेद चारः प्रमिथसको शैलीशिल्पगत विवेचना	**६८–८५**
४.१ 'प्रमिथस'को शीर्षकीकरण	६८
४.२ प्रमिथसको लयविधान	६९
४.३ प्रमिथसमा उक्तिविधान	७१
४.४ भाषाशैली	७३
४.५ सर्गबद्धता र आयाम	७८
४.६ बिम्ब, अलङ्कार र प्रतीक विधान	८०
४.७ निष्कर्ष	८४
परिच्छेद पाँचः प्रमिथस महाकाव्यको मूल्याङ्कनात्मक निष्कर्ष	**८६–९०**
५.१ पृष्ठभूमिगत सन्दर्भको निष्कर्ष	८६
५.२ विषयवस्तुगत विश्लेषणको निष्कर्ष	८७
५.३ प्रमिथसको शैली शिल्पगत विश्लेषणको निष्कर्ष	८९
५.४ समग्र निष्कर्ष	९०
सन्दर्भग्रन्थसूची	**९१–९३**

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

अनु.	अनुदित/अनुवादक/अनुवाद
आई.ए.	इन्टरमेडिएट इन आर्टस
ई.सं.	ईस्वी सन्
एम.ए.	मास्टर्स इन आर्टस
ए.सं.	एघारौं संस्करण
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
चौ.सं.	चौथो संस्करण
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
द.सं.	दसौं संस्करण
द्वि.सं.	द्वितीय संस्करण
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	पृष्ठ
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
बी.ए	ब्याचलर इन आर्टस
बी.एल.	ब्याचलर इन ल
लि.	लिमिटेड
सम्पा.	सम्पादित/सम्पादक
सा.प्र.	साझा प्रकाशन
सा.सं.	सातौं संस्करण